

AUSAMMAS EESTI KEELELE

JUUBELITÄHISEID

Ausammas eesti keelele on kavas, rahva seas annetuste kogumine alanud. Idee on sündinud siirast soovist oma austusele keskenduskoht ja altar luua. Ausammas on esemestatud austus. Austatava põlistamise ülesanne langeb keeleausamba puhul ära, sest keele kestvusega mõttes on igasugune aurajatis haletsusväärsetl ajalik. Põlisesuse poollest on keel ise enese ausammas.

Keelele, rahva pärimustele ja loomingle on olnud tavaks püstitada teist-suguseid monumente. Jakob Hurda üleskutse ärksamatele eesti vendadele ja õdedele sada aastat tagasi (1888) pani liikuma suurejoonelise mälestusmärgi püstitamise. Kogumistöö juhendaja nimetaski seda Monumenta Estoniae antiquae. Suurkogumise kaudu mälestusmärgi loomisele kutsus Muinsuskaitse Selts. Kümned tuhanded leheküljed rahva kannatuslugu osutab, et ühistööga püstitatavad monumendid võivad teoks saada ka meie päevil. Ning eesti humanitaaria suurim saavutus iseseisvuse minetamise järel — eesti vanasõnade väljaanne. Auväärt soome arvustaja nimetabki seda eesti monumendiks ning avaldab heameelt, et vennasrahva folkloristika suudab veel pakkuda Euroopa tipptaset edustavaid saavutusi — nagu iseseisvuse päevil.

Keele monument võib olla suuremahuline sõnaraamat, ammendav grammatika. Mõõdunud põlistades on nad pallega tuleviku pööratud. Nad toimivad nagu elusad asjad. Uue aja mõõdudega mõttes algeline ja piiratud, on Wiedemanni sõnaraamat eestlasi teeninud 120 aastat. Ent juba 1913. aastal pani Johannes Aavik eestlastele süüks, et sõnavara kogumine on Wiedemanni järel hoopis soiku ja hooletusse jäänud. «See on meie poolt suur eksisamm olnud. Sest Wiedemanni suur teos, nii rohkesti kui ta autor katsunudki sinna sõnu korjata, ei ole, isegi mis rahvakeele sõnadesse puutub, kaugelt veel mitte täielik ega vasta kogu oma metodi ja kava poollest enam uuema aja nõuetele.» Samas kirjutises lausub Aavik uue sõnaraamatu sünnisõnad, põhjendab selle tarbe, annab juhised kogumistööks ning avaldab lootust, et kogujad agara ja väsimatu mesilasparvena keelevara kokku kannavad. Sellest ainest peaks siis kerkima «hüglahitus, kõige suurem ja tähtsam mälestussammas, monument, mida me oma keelele iiales võime püstitada».

Maailmasõja ning vabadusvõitluse tõttu algas süsteemne murdekogumine siiski hiljem, 1922. aastal. Suur murdesõnaraamat oli kogumistöö ja kujuneva keeleteaduse keskne ülesanne. Keeleteadus ise kasvas selle ülesande varal. Enamik tolleageid uurimusi kasutab vastkogutud ainestikku.

Murdesõnaraamatule kerkis võistleja A. Saareste ideoloogilise ehk mõistelise sõnaraamatu näol, mis keskseks peetud ülesannet tagaplaanile surus. Pärast suhteid ja põhimõtteid selgitavat poleemikat (1938) tõusis murdesõnaraamat taas eesti keeleteaduse peaülesandeks, tehti ettevalmistusi koostamistööks ning väljaandmiseks. Publitseerimine pidi kava kohaselt algama kogumisprojekti lõppemisel, 1942. või 1943. aastal.

Üle miljoni sedeli ulatuv murdekogu oli soliidne teaduslik ainevaramu, millele 1946. aastal Keele ja Kirjanduse Instituut rajati. 1946.—1950. aasta tööplaanis nähti ette murdesõnaraamatu eeltööde lõpetamine. 1963. aastal valmis koondkartoteek, 1969. aastal koostamis põhimõttestik ehk prospekt koos mõninate koostajaskond nii arvult kui ka ettevalmistuselt ülesandega vastavusse viia, koostamisnorme märgatavalt tõsta ning ülikoolilt ettevalmistusega leksikograafe nõutada. 1966. aastal olin murdesõnaraamatu ajalugu ning põhimõtteid valgustavas kirjutises («Keel ja Kirjandus» 1966, nr-d 10, 11) pakkunud kogu sõnaraamatu oletatavaks valmimisajaks 1985. aasta, eeldades seletussõnaraamatu võrreldavaid koostamisnorme ning väljaarendatud kollektiivi.

Tänaseks on 1955. aastal tühjalt kohalt alustatud seletussõnaraamatu käsikirjast energilisel ja nõudlikul juhtimisel neli viiendikku koos, mitme kõite jagu toimetatud ning trükivalmis, üks vihik ilmunud, kartoteek poolteise miljoni sedeli võrra suurem murdesõnaraamatu omast. Jätkuv ilmumine ei seisa enam tegijate, vaid trükkalite ning paberi taga.

1922. aastal alustatud murdesõnaraamatu käsikirjast on avalikkusele tundmata põhimõtetel koostatud umbes pool, toimetatud väidetavasti kahe vihiku võrra. — Üks toimetaja, muude ülesannetega hõivatud. Ühtki professionaalset leksikograafi pole peetud vajalikuks ette valmistada ega tööle võtta. Koostamisnormid on raskusastmelt võrreldava seletussõnaraamatu omadega endiselt mitu korda väiksemad. Praeguse tegemistempo püüdes ei ole saajandi lõpuks kaheksakümneaastase töö järel võimalik ette näidata ainsatki kõidet. «Väike murdesõnastik»? — «Väikese murdesõnastiku» väärtus ja viga on selles, et on tehtud asendama olematut nagu vaateakna puuvorst, mille värvi ta ongi. Suvaline sõnavalik tähenduslike juhukirjelduste ning levikuvideetega ei ole sõnaraamat ei kirjanikule ega kellelegi. Temale ei saa toetuda, teda ei saa usaldada, temas ei järgita neidki põhimõtteid, mida eessõnas kuulutatakse. Adekvaatne märksõnastik olnuks professionaalile suur väärtus, seda võinuks teha vajadust mööda arvuti väljatrükkidena.

Mitme põlvkonna kogujate töö seisab kapitali kandmata. Kümme tuhat keelejuhti on läinud hauda teadmises, et nende sõnad raamatusse raiutakse. 33-aastane edumaa seletussõnaraamatu ees on kasvatatud 33-aastaseks mahaäämuseks. Kirjanikusõnaraamat, humanitaaria kõikide alade fundamentaalteos, on suubunud heapalgalisse äraolemisse. Maksab koht ja kraad, mitte töö ja tegu. Mesilase usinusega laborandipalgaline koormab kartoteeke, tegemistahe tekitab pingeid. Rahvusliku humanitaaria keskne ettevõtte lohiseb edasi marginaalse harrastusena.

Oleks loomulik, et rahva kõige suuremate väärtuste saatus on ühiskonna huvi ja järelevalve piiris. Sõnaraamatu kesksete koostamis põhimõtete väljatöötajana, käsikirja koostajana ning hiljem murdekogujana olen kolmekümne aasta jooksul sule ja sõnaga ettevõttele toetust hagenud, kõige tagajärjetumalt kirjanike suunast. Viimasel kongressil võtsin leksikograafia olukorra taas kõneks ning palusin toetuse avaldust resolutsiooni sisse võtta: sõnaraamat ei ole väiksema tähtsusega ettevõtte kui kirjanike elumaja. Majaehitus läks resolutsiooni. Kes peaks kirjanike vältimatu töövahendi eest hea seisma?

Keeleseaduse vastuvõtmise päeval kuulutas endise ainupartei juht, et selle päeva õhtu pühendab ta Wiedemanni lugemisele. Asjade tegelike suhete ning väärtuste läbinägemise eest olen valmis unustama ütleja ametiga määratud tühisõnasusegi. Keelt kaitseb eeskätt tema enese tõhusus, see on selge jutt. Seaduse võitude hulgas on tähe juurdevõitmine Tallinna venekeelses nimes (uuenduse läbimine kui keelseaduse kriteerium!); võibolla õnnestub autonumbritelt vene tähed välja tõrjuda. Seaduse edasiseks rakendamiseks on soovitatud lähematel aastatel kogu trükivõimsust, paberit ja õpetuspotentsiaali kasutada muukeelsetele eesti keele õpetamiseks. Kui asi edeneb plaanisetud ulatuses ning kaks- või kolmsada tuhat poolkeelset on juurde võidetud, peaks keel ära kaitstud olema. Ehk kerkib nende juurdevõidetud võõraste hulgast uus Wiedemann, kes annab eestlastele toimeka Saagpaku kombel sõnaraamatu, mida eestlased ise teha ei ole suutnud. Ja miks ei või tollest venelasest, grusiinlasest või segaverelisest saada akadeemik nagu saksa-taani sünnipärane Wiedemannist. Vahest pälvib uutest oludes sõnaraamatu tegemine sama tunnustuse kui varem tegematajätmine.

Keele-elu kulgeb omasoodu: vihuke uudissõnu, aeg-ajalt keelenurk «Reedes», tegelike ja väidetavate võõrmõtude preestrihäälsel kaagitamist. Keegi ei ole nii naiivne, et läheks «Lugemisvarast» «Õigekeelsuse sõnaraamatut» küsima. Raamat soodsa hinnaga, 20 kopikat, palun! — «Purjetaja sõnaraamat». Juubelid saabuvad ja mööduvad:

1988 — 25 aastat Andrus Saareste mõistelise sõnaraamatu viimase kõite ilmumisest;

1989 — 250 aastat eestikeelset Piiblit;

120 aastat Wiedemanni sõnaraamatu esimese trüki ilmumisest;

1992 — 70 aastat eesti murdesõnaraamatu tegemist nähtavate tulemusteta.

Rahval on põhjust küll oma austuse altarit püstitada. Samba all kuulame kõnesid emakeele ilust ja ilmutame armastust tema vastu.